

XVII. Yüzyılda Kütahya ve Çevresinde Yöneten-Yönetilen İlişkisi

Süleyman Polat*

Özet

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatı merkez tarafından atanan ehl-i örf ve ehl-i şer'den iki yönetici grubunun yönetiminde idare ediliyordu. Osmanlı merkezi bürokrasisi taşrada kurulan bu ikili yönetim sistemi sayesinde otoritesini daha sağlam yürürebilmeyi ve halkın yöneticiler tarafından suiistimale maruz kalmasını en aza indirmeyi hedefliyordu.

Nitekim bu çerçevede taşra görevlilerinin uygulayacağı merkezden gönderilmiş yerel kanunnâmelerde de bu esas ön plana çıkarılmıştı. Her ne kadar merkezin teorideki uygulaması reayanın lehine ve merkezin otoritesine uygun nitelikte bir sistem ortaya koymuşsa da uygulamada zaman zaman taşra görevlilerinin sistemin aleyhine gelişen bazı faaliyetleri olmuştu. Bu çalışmada amacımız XVII. yüzyıl Osmanlı idari yapısında önemli merkezlerden biri olan Kütahya ve havalisinde taşra görevlilerinin mevcut kaidelerin dışına çıktığı vakaları tespit etmektir. Kaidelerin dışına çıkan idareciler hakkında merkeze yansıyan şikâyetlerde merkezi idarenin bölgedeki taşra görevlilerine karşı tepkisi ve bu üçlü sistemin yani merkezi idare- taşra görevlileri- reaya ilişkilerinin Kütahya ve havalisi özelinde nasıl şekillendiğini incelemektir. Bu bağlamda döneme ait mühimme defterleri temel alınmak üzere döneme ait diğer ikinci kaynaklar da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Taşta Teşkilatı, Taşra Yöneticileri, Reaya, Kütahya, XVII. Yüzyıl

* Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Kütahya / Türkiye
suleymanpolat@hotmail.com

Takdim

Bu makale başlıca iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde kısaca Osmanlı taşrasındaki yöneticilerden bahsedilmiştir. Devamında temel olarak yönetsel ve kaidevî çerçevede Osmanlı taşra teşkilatında yöneten-yönetilen arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlendiğine değinilmiştir. Bunun ardından çalışmaya temel kaynak oluşturan mühimme defterlerindeki ilgili kayıtların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Kütahya ve çevresine ait mühimme defterlerinden (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri*, aşağıda MD) tespit edilen hükümler doğrultusunda yöneten-yönetilen ilişkisine değinilecektir. Bu doğrultuda öncelikle taşra yöneticilerinin işledikleri suçlar tasnif edilecektir. Sonrasında ise bu suçların yer aldığı hükümlerden hareketle merkezî yönetimin tepkisi incelenmiştir. Burada dikkat çekilmeye çalışılan nokta ise bu hükümlerin belirlediği çerçevede, Osmanlı taşrasında yöneten-yönetilen ilişkisinin merkez tarafından hukuki kurallar perspektifinde nasıl şekillendiğini göstermektir.

Giriş

Temel olarak bakıldığında, her düzenli devlet sisteminde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de toplum, devlet işlerini yürüten idari, adli ve askeri sınıftan oluşan yönetenler ile halk diye adlandırılan reaya, yani yönetilenler olarak iki gruptan meydana gelmiştir. Bu iki grubun rollerine kabaca değinilecek olursa, yönetenler meşru devlet yapısı içinde dış siyaseti belirlemekte, devletin organlarını işletmekte ve yargıyı yürütmekteydi; halk ise bu meşru düzende üretim yapmakta ve vergi ödemekteydi (Faroqhi 2003: 285). Bu gruplar içerisinde ehl-i örf (seyfiye), ehl-i şer' (ilmiye) ve kalemiye (bürokratlar) yönetenleri oluşturmuştu. Ehl-i örf, daha çok kul menşeli olan Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetişerek sipahilikten kethudalığa ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticilerden meydana gelmekteydi (İpşirli 1994a: 519). Ehl-i şer' medreselerde okuyarak icazet aldıktan sonra eğitim, hukuk, fetva, başlıca dinî hizmetler ve merkezî bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili -taşrada kaza yönetimi gibi- bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla da Türklerin oluşturduğu gruptu (İpşirli 2000b: 141). Yöneten grubu içerisinde bulunan kalemiye sınıfı ise Divân-ı Hümayun, hazine ve defterhâne benzeri devletin bürolarında bulunan katiplerden ve bu bürolardaki defterdar, nişancı, reîsül-küttâb gibi üst düzey bürokratlardan oluşmaktaydı (İpşirli 2001c: 248). Doğal olarak yöneten grubunun bu üç sınıfına mensup yöneticileri taşrada da görev almaktaydı. Fakat bu yönetici grubundan, taşra teşkilatında görev alan ehl-i şer'den kadı, naip ve ehl-i örften, başta beylerbeyi olmak üzere,

sancak beyi, subaşı, mütesellim ve tımar sahipleri üstlendikleri görev gereği reayayla daha fazla ilişki içerisindeydi. Bu nedenle çalışmaya konu olan taşradaki yöneten grubunu, ehl-i şer' den ve ehl-i örften, zikredilen görevliler oluşturmaktaydılar.

Osmanlı Eyalet Sisteminden genel olarak söz edilecek olursa, Osmanlı Sultanları devletin taşra teşkilatında ilk devirlerinden itibaren her idari birime iki amir tayin etmişlerdi. Bunlardan ilki seyfiye (askeri) sınıftan olan ve sultanın yürütme yetkisini temsil eden beylerbeyi, diğeri ise sultanın hukuki yetkisini kullanan ve temsil eden, ilmiye sınıftan kadı idi. Beylerbeyi, kadının hükmü olmaksızın ceza veremezdi, kadı da bulunduğu bölgede hiçbir kararını kendisi icra edemezdi. Eyalet idaresindeki bu güçler ayrımı Osmanlı Devleti'nin eyaletteki adil yönetiminin ana düşüncesini ve temelini oluşturmuştu (İnalçık 2003: 108).

Osmanlı Devleti taşrada -merkezin taşradaki idaresini ve kontrolünü kolaylaştıracak şekilde- ehl-i örf ve ehl-i şer' den oluşan ikili yönetim biçimini kurmasının yanında, taşra yöneticileriyle halk arasında da ilişkinin sınırlarını çizmişti. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında yönetenle yönetilenler arasındaki ilişki bir takım kurallara bağlanmıştı. Bu kurallar, reayanın üretim şekline ve yaşadığı bölgeye göre değişmekteydi. Yönetenle yönetilenlerin ilişkilerini belirleyen bu kuralları eyalet kanunnâmelerinde görebilmekteyiz.¹ Bu kanunnâmelerin en önemli gayesinin, her bölgenin husûsî şartlarına göre, reayadan alınacak vergi ve resimlerin belirlenmesi ve reâyâ ile sipahi ve diğer devlet görevlileri arasındaki ilişkilerin merkez tarafından tayin edilen belirli esaslara bağlanmasıyla keyfi idarenin önlenmesi olduğu söylenebilir.² Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu kurallar çerçevesinde çizilen yönetici-yönetilen ilişkisinin idealize edilmiş, yani devlet tarafından istenen ideal yönetim biçiminin yazıya geçmiş şekilleri olduğudur.

Yöneten-yönetilen ilişkilerinde -kanunnâmelerle belirlenmiş- bu idealize edilmiş ilişkinin dışına çıkıldığı, hatta bunun devlet merkezinde büyük rahatsızlığa sebep olduğu dönemler mevcuttur. İşte bu dönemlerde devlet, bozulan ilişkiyi tekrar düzenlemek -ya da idealize edilen şekle geri çevirmek- için adaletnameler çıkarmıştır (İnalçık 1965: 49-160).³

Adaletnamelerin genel rahatsızlık sonucu yöneten-yönetilen ilişkisinin farklı yönünü göstermesi yanında, bu ilişkinin daha özel şekliyle yansıdığı belgeler mühimme defterlerinde mevcuttur. Yapılan çalışma, divan-ı hümayunda tutulan mühimme defterlerindeki XVII. yüzyılda Kütahya ve çevresine ait kayıtların incelenmesinden meydana gelmektedir. Bilindiği

gibi mühimme defterleri, Divân-ı Hümayun toplantılarında müzakere edilen dahilî ve haricî meselelere ait siyasi, askeri, içtimai ve iktisadi alanlardaki konuları ihtiva etmektedir (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* 2000: 7, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay.). Bununla beraber divan-ı hümayunun ilk ve asli görevi halkın şikâyetlerini dinlemektir (İnalçık 1965: 77). Bu cümleden olarak çalışmada mühimme defterlerinden yararlanılacak kısım, bir üst merci olarak divan-ı hümayuna halkın mahallinde çözümlenemeyen davalar için yaptığı müracaatlar neticesinde kaydedilen veya bu makamın başka yollarla öğrendiği, yöneten-yönetilen arasındaki vakaları konu alan hükümlerdir.

Çalışma kapsamında mühimme defterleri kaynak değeri açısından ele alınacak olursa, Kütahya ve çevresinde, şu an için, XVII. yüzyılda sürekliliği de göz önüne alındığında tek kaynaktır.⁴ Ne var ki tek tip belge olması ve halk ile merkez arasında iletişimi yine devlet görevlilerinin sağlaması, belgelerin gerçeği ne kadar yansıttığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Mühimme defterlerinden elde edilen bu belgelerin -yine çalışma konusu kapsamında- bir diğer dezavantajı ise Adaletnamelerde olduğu gibi, arzu edilen yönetim şeklinin dışına çıkan vakaların kayıtlarını barındırması, yani taşradaki yöneten-yönetilen ilişkisine ait olumsuz örnekleri barındıran kayıtlar olmasıdır. Bir başka şüphe uyandıran noktaysa bu belgelerin merkezde tutulması nedeniyle takibinin yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu durum, merkezde tutulan genel içerikli mühimme defterlerindeki tüm hükümler için geçerlidir. Öyle ki mühimme kayıtları bir şikâyet sonucu ya da merkez tarafından belirlenen bir vakanın/davanın takibi için veya yerine getirilmesi istenen bir emir doğrultusunda tutulan kayıtlardan oluşmaktadır. Fakat ilgili vakaya/davaya ait soruşturmanın nasıl sonuçlandığına ya da yerine getirilmesi istenen emrin (fermanın) uygulanıp uygulanmadığına dair bilginin takibi genellikle yapılamamakta, dolayısıyla olayın sonucu hakkında malumata aynı kaynak kullanılarak çoğunlukla ulaşılamamaktadır. Ancak bu belgeler dışında yöneten-yönetilen ilişkisini temel anlamda incelediğimiz konu ve kapsamda yansıtmayacak başka kaynak yoktur.

Örnek olarak ele alınan Kütahya ve çevresi ile ilgili defterlerde tespit edilen yöneten-yönetilen ilişkisini gösterir hükümlerde, genel itibariyle reaya ve yönetici sınıf arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar yer almıştır. Bunun nedeni ise -ve doğal olanı- yukarıda da değinildiği gibi divan-ı hümayunun merkez-taşra ilişkisinde bir yönetim merci olmaktan çok üst mahkeme kimliğinin öne çıkmasıdır. Nitekim bu çalışmayı, devletin merkezindeki bu üst mahkemesine taşradan intikal eden şikâyetler, çözümlenememiş

davalar ya da bir şekilde merkez tarafından tespit edilen ve çözümü istenen olaylar oluşturacaktır. Yine bu çalışmada Kütahya ve çevresi ile ilgili, defterlerde tespit edilen hükümlerde ne tür anlaşmazlıklar ya da suiistimallerle karşılaşmış, reayaya karşı ne tür suçlar işlenmiş, bu suçlar hangi devlet görevlileri tarafından ve ne sebeplerle işlenmiş, buna karşın reyanın bu suçlar karşısında tepkisi ne olmuş ve en önemlisi merkezin taşradaki işlenen bu suçlara karşı ne tür tedbirler almış olduğu incelenecektir.

Osmanlı Devleti'nde Taşrada İşlenen Suçlar Kapsamında Yöneten-Yönetilen İlişkisi

Osmanlı Devleti'nde taşrada işlenen suçlara dair kayıtlar, şer'iyye sicillerinde, mühimme, ruus, kalebend defterlerinde görülmektedir. Genellikle şer'iyye sicillerinde bu suçlara verilen cezalar net bir şekilde kaydedilmemesine rağmen adı geçen diğer defterlerde cezalarla ilgili malumata rastlanabilmektedir (Akman 2004: 131). Buna göre siyaset cezasını gerektiren suçlar dışında, diğer suçlara uygulanan cezalar, teşhir, ta'riz (dayak atma), para cezası, kürek cezası, kale-bendlik, sürgün gibi cezalardı (Erim 1984: 80).⁵ Taşrada görev yapan ehl-i örf ve ehl-i şer' taifesinin de işlediği benzer suçlar vardı. Bu suçlardan çalışmaya konu olan kısım ise yukarıda sözü edilen ilişkiyi yansıtmaması bakımından, merkezi idare-taşra yöneticisi-reyanın içinde bulunduğu suçlar/vakalardı. Burada önemli olan -işlenen suç neticesinde kayda geçen belgelerden yola çıkarak- merkezi yönetimin tavrı, yani taşradaki merkezi otoriteyi temsil eden görevlisine ve reayaya yaklaşımıdır. Şimdi taşra yöneticileri tarafından işlenen suçlar sınıflandırılarak ve ilgili kayıtlardan merkezdeki yönetimin tepkisine bakılarak yöneten-yönetilen ilişkisinin analizine geçilebilir.

Yöneticilerin Devre Çıkması

Devre çıkma tabiri, Osmanlı Devletinde taşrada bulunan devlet görevlilerinin kendi bölgesini çeşitli sebeplerden dolayı kontrol etmek amacıyla dolaşmasına verilen addır. Bu tabire XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı kaynaklarında ve resmi belgelerinde "il/vilayet üzerine çıkma", "gezüp gözetme", "gezüp yürüme" ve "devreleme" şekillerinde rastlanır. Devre çıkma şeklinde terim anlamı kazanıp yaygın olarak kullanılması ise taşra yöneticilerinin bu görevi büyük ölçüde suiistimal ederek halka zulüm ettiği, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başlar (Emecen 1994: 250), XVII. yüzyıl boyunca devam eder.

İncelenen belgelerden bir kısmı, taşrada görev yapan devlet adamlarını şikâyet üzere kaleme alınmış, "devre çıkma" adı altında kaydedilmiş hükümlerdir. Bu hükümlerin birçoğunda subaşı, mütesellim gibi alt kade-

meden devlet adamlarının “devre çıkma” adı altında suç işlediği görülmektedir. Bunun yanında, çoğunlukla ehl-i örf tائفesi devre çıkmakla beraber ehl-i şer‘den kadıların da devre çıktığı vakalar mevcuttur.

Gerek ehl-i şer‘ gerek ehl-i örf, belgelerden de anlaşıldığı kadarıyla, kendi görevlerine uygun bahanelerle devre çıkıyorlardı. Öyle ki Yakup isimli bir komutan (emîru’l- ümerâ’i’l- kirâm’dan) suhte eşkiyasını yakalamakla görevlendirilmişti. Bu görevi çerçevesinde “eyalet-i mezburede suhte eşkiyası vardır.” bahanesiyle devre çıkmıştı (MD 82: 125, h. 216). Kütahya’nın Gediz ilçesinde subaşı görevini icra eden Halil ise “hem sizi teftiş ederim ve hem subaşınızım” diyerek teftiş bahanesiyle birçok adamıyla devre çıkmıştı (MD. 82: 153, h. 315). Ehl-i şer‘den Elmalı kadısı, görevli bulunduğu kazanın köylerini devre çıkararak birer birer gezmişti (MD. 92: 54, h. 271).

Taşradaki devlet yöneticileri “devre çıkmak” için kendi görevlerinin sağladığı imkânlar dışında iç ve dış siyasi etkenlerin getirdiği fırsatları da değerlendirmişlerdi. Hüsrev Paşa’nın 1623 senesinde Safevi Devleti’nin eline geçen Bağdat’ı almak için düzenlediği seferde meydana gelen bir olay belgelere şöyle yansımıştı. Kütahya müftüsü Mevlana Mehmet’in ordu-yı hümayuna gönderdiği mektupta Anadolu Beylerbeyi Murtaza Paşa’nın Subaşısı ve bu subaşının adamlarının seferi bahane ederek devre çıktıkları bildirilmişti. Mevlana Mehmet’in bildirdiği kadarıyla, subaşı ve adamları “hâlâ sefere giderim” diyerek Kütahya ve çevresindeki nahiyelerden 1000 yahut 1200 kuruş toplayarak bölge halkını “rencîde ü remîde” eylemişlerdi. Bu durumun ordu-yı hümayuna iletilmesinin ardından durum merkeze aktarılmış ve olayın takip için Kütahya beylerbeyi ve Kütahya mollası görevlendirilmişti. Ayrıca Serdar-ı Ekrem Hüsrev Paşa’nın bilgilendirilmesi istenmiş ve bu hususta olayın takibi için Hüsrev Paşa’nın adamlarından biri mübaşir tayin edilmişti (MD. 84: 27, h. 49).

Taşrada görevli devlet yöneticilerinin “devre çıkmak” bahanelerinde olduğu gibi, “devir namıyla” halktan istedikleri para ya da malda da görevlerine özgü bahaneler ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Nitekim görev esnasında, Elmalı kadısının halktan istediği para “bî-namaz akçesi” ve “hüccet akçesi” adı ile belgeye kaydedilmiştir (MD. 92, s. 54, h. 271). Yine devir sırasında Karahisar-ı Sahip mütesellimi “selamiye akçesi” (MD. 85, s.243, h. 594) ve Halil Subaşı “selamlık” ve “konak ve göçeklik akçesi” istemiştir (MD. 82, s. 153, h. 315).

Daha önce belirtildiği gibi XVI. yüzyıl sonlarından itibaren halkın aleyhine gelişen taşra yöneticilerinin “devre çıkma”sına merkezi yönetim kat’î suretle

karşı çıkmaktaydı. Nitekim inlenen devrede 1631 tarihinde kayda geçmiş bir hükümde “Devir nâmı memâlik-i mahrûsem’den bi’l-külliyeye ref olunmuş...” ibaresiyle merkezi yönetimin taşra görevlilerinin devre çıkmasını kesin olarak yasakladığı anlaşılmaktadır (MD. 85: 241, h. 591.).⁶ Bu aynı zamanda belgenin kaleme alındığı tarihte devre çıkma görevinin taşra yöneticileri tarafından tamamen suiistimal edildiğinin delilidir.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla yasaklanmış olan devre çıkmayla ilgili akseden olaylarda merkezi yönetimin tavrı şu şekilde gelişmiştir. Öncelikle merkezi hükümet işlenen suçun olay mahallinde çözülmesini istemektedir. Devre çıkma gerekçesiyle işlenen suçun büyüklüğüne, işlendiği mahallin yerine ya da genişliğine göre davayı\olayı takip için genellikle ehl-i şer’den ve ehl-i örften olmak üzere en az birer kişi tayin edilmektedir. Kuşkusuz taşra yöneticilerinden farklı sınıflardan yöneticiler görevlendirilmesi, davanın görülmesi sırasında usulsüzlüğü engellemek amacıyla idi. Buna rağmen merkezde yazılan hükümler incelendiğinde, merkezi yönetimin yine de bu davalarda suiistimal endişesi taşıdığı görülmektedir.⁷ Buna karşın aldığı tedbir ise davaya atanan taşra yöneticisini sert bir dille uyarmaktı.⁸ Merkezi hükümetin bu tavrı, yani taşrada işlenen diğer suçlara karşı takındığı tavrı, genel olarak taşrada işlenen diğer suçlarda da benzerdi.

Reyanın, gerek devre çıkmada gerekse reaya karşı işlenmiş diğer suçlarda, yapabildiği ilk şey şikâyet etmektir.⁹ Öyle görünüyor ki, “devre çıkmak” ile ilgili kayda geçen hükümler reyanın isteği üzerine yazılmıştır. Reaya bu şikâyetini kadılar vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Reyanın ender de olsa başvurduğu başka yollar da vardı. Şikâyetine cevap alamadığı ya da arzını\şikâyetini daha etkin kılmak için yaptığı toprağını terk etmek ya da terk etme tehdidiydi.¹⁰ Nitekim 1618 tarihinde deftere kaydedilmiş hüküm bu olaya bir örnektir. Reaya kadı vasıtasıyla merkeze ilettiği şikâyetinde mütesellim her hangi bir bahaneyle devre çıkarsa, kendi aralarında aldıkları karara göre, topraklarını terk edeceklerini belirtmişlerdi.¹¹

Merkezi yönetim “devre çıkma” suçuna karşılık davayı yerel mahkemelere sevk etmekle birlikte, dava yürütücülerine dava süreciyle ilgili emirler de vermekteydi. Merkezi yönetim dava yürütücülerinden öncelikle, devir bahanesiyle halktan alınan para ve malın iadesini ve taşra yöneticilerinin devre çıkmasının engellenmesini istemiştir.¹² Buna ek olarak dava görevlilerine davanın adaletlice -“şer’i şerife” uygun ve “hakk u adl”, “icrâyı hak” üzere- yürütülmesi emredilmişti (MD. 81: 250, h. 566; MD 82: 125, h. 216). Devre çıkma suçu işleyen taşra görevlilerinin dava sonucunda suçlu buldukları takdirde uygulanacak cezayla ilgili ipuçları da bulunmaktadır. Davanın nasıl yürütülmesi gerektiğiyle ilgili açıklamada bulunan hü-

kümlerde, davanın sonucundan divan-ı hümayunun bilgilendirilmesi istenmişti. Nitekim davanın sonucunda suçlu işleyen taşra görevlisinin yargılanmak üzere merkeze gönderilmesi talep edilebilirdi. Bununla beraber işlenen suçun büyüklüğüne ve zararın tazmin edilip edilmediğine göre, taşra görevlisine bir ihtarın gönderilmesi de yeterli görülebilirdi. Velâkin belgelerde ifade edildiği şekliyle, suç tekrar edildiğinde yahut ciddi boyutlarda bir suç işlendiğinde merkeze gönderilen taşra görevlisinin -eğer divan-ı hümayundaki yargılamada da suçlu bulunursa- cezası idamdı¹³.

Yöneticilerin Halktan Usulsüz Para veya Vergi Toplaması

a) Ehl-i Şer' Taifesinin Suiistimalleri

İncelenen dönemde Kütahya ve ona bağlı kazalarda ehl-i şer' taifesinin işlediği suçlarda kadıların öne çıktığı görülmektedir. Ehl-i şer' taifesinin taşrada görev yapan en önemli üyesi olan kadıların, gerek merkezde gerekse taşrada birçok önemli görevi vardı. Kadılar, başta adli işlemleri yürütmenin yanında, belediye hizmetlerinin yürütülmesi, mali işlerin (çarşı pazar denetimi ve vergilerin toplanması gibi) kontrolü, sefer sırasında ordunun ihtiyaçlarının karşılanması gibi birbirinden farklı pek çok konuda yetkiliydi (Mumcu 1985: 120-122). Devletin ilk zamanlarında kadılar 15-20 yıl, bazen de ölüncüye kadar görev yapmışken, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu süre bir yıla kadar düşmüş ve ele alınan dönem olan XVII. yüzyılda da bu şekilde devam etmişti (Mumcu 1985: 123).

Özellikle bu yüzyılda kadıların bu kadar kısa süre görev yapmaları ve bu görevi para karşılığı satın almaları, görev yaptıkları süre içerisinde aldıkları mahkeme harçları dışında gelirlerinin olmaması, onların görevlerini kötüye kullanmalarına ve reyaya karşı suç işlemelerine neden olmuştur (Mumcu 1985: 298-299). Eldeki hükümlerde Kütahya ve çevresinde kadıların yaptığı suiistimler, çoğunlukla halktan fazla para ya da vergi istemek, rüşvet almak gibi mali ve adli yetkilerini kötüye kullanmak şeklindedir. Öyle ki merkeze iletilen bir şikâyet neticesinde görülen davada, Homa kazasında kadı olan Süleyman, H. 1046 (1637/1638) senesinde toplamakla görevli olduğu bedel-i nüzul ve bedel-i kürekçi vergilerini toplarken halktan fazla vergi almıştı (MD. 88: 33, h. 77). Kadıların mali yetkilerini kötüye kullandığını gösteren bir diğer belgede de Gediz kadısı Mehmet, rüşvet ve reyadan haksız yere para almıştı. Bunun yanında avarız vergisinin toplanması esnasında yolsuzluk yaparak reyayı zor duruma düşürmüştü (MD. 95: 88, h. 620). Seyitgazi sakinlerinden Mehmet isimli kişinin başvurusu neticesinde görülen bir diğer davada adı geçen şahsın 800 riyal gurusunun Seyidgazi Kazasında kadılık yapan Seyyid Hüsameddin tarafından alındığı bildirilmişti. Bu paranın iadesi, davayı yürüten Kütahya

kadısından ve müteselliminden istenmişti. Ayrıca kadı parayı iade etmeyi kabul etmezse, onun İstanbul'a sevki dava yürütücülerine emredilmişti (MD. 95: 49, h. 300).

Ehl-i şer' taifesinin, bu kez adli yetkilerini kötüye kullanarak, yaptıkları bir başka suiistimalde hem kadı hem naip yer almıştı. 1056 yılının 29 Cemaziyülahir'inde (12 Ağustos 1646) Atranos kazasında meydana gelen olayda Atranos kadısı İbrahim ve naibi Mehmet, yine aynı kazada oturan Mehmet, Nesimi, Safer, Ali, Hüseyin ve Veli adlı kişilerin "bir adamını katlettikleri" gerekçesiyle 530 guruşlarını haksız yere almışlardı. Bu olayda dikkati çeken durum ise kadı ve naibin suiistimali yaparken, "ehl-i örf" taifesiyle de işbirliği yapmasıydı. Hükmün devamında katledildiği söylenen şahsın hayatta olduğunun anlaşılması üzerine reayadan alınan paranın iadesi davayı yürütmekle görevli Kütahya kadısından ve Anadolu beylerbeyinden istenmişti (MD 90: 86, h. 274).

Görüldüğü üzere ehl-i şer'in ve özellikle kadıların -incelenen dönemde Kütahya ve çevresinde- taşrada reayaya karşı suiistimalleri taşradaki yetkileri çerçevesinde şekillenmişti. Öyle ki ehl-i şer'e bağlı görevliler yetkilerini kötüye kullanarak halktan usulsüz vergi ve para almıştı. Bununla birlikte ehl-i şer'in, halkın can güvenliğini tehdit edecek işkence, dayak, cinayet gibi suçları -en azından incelenen dönem ve coğrafyada- işlediklerine dair kayıt bulunmamaktadır.

Hatırlanacağı üzere "devre çıkma" olaylarında ehl-i şer' grubu halkın şikâyetlerinin merkeze iletilmesinde öncülük etmişti. Kadıların yaptığı suiistimallerde ise şikâyetin merkeze bizzat reayanın başvurusuyla iletildiği görülmektedir. Bu şikâyetler sonucu görülen davalarda, "devre çıkma" olaylarından farklı olarak, daha yetkili bir başka kadının atandığı görülmektedir (MD. 96: 129, h. 654; MD. 95: 88, h. 620). Bu durumun nedeninin, her ne kadar merkeze intikal etmiş olsa da vakaların küçük olmasından, yani sadece görevi suiistimalle halktan vergi almakla sınırlı kaldığından, kaynaklandığı söylenebilir. Bu vakalarda davaların genellikle yerinde çözümlenmesi istenmiştir Dava sürecinde zararın tazmini üzerinde durulmuş, fakat -"devre çıkma" vakalarının aksine- kadılara ve naiplere verilecek ceza hakkında bilgiye rastlanılmamıştır. Bu durumun temel sebebi büyük ihtimalle suçların küçük olmasından ve kadıların yargılanma ve cezalandırılma süreciyle ilgili prosedürden kaynaklanmaktaydı.

b) Ehl-i Örf Taifesinin Suiistimalleri

Ehl-i Örf'ün Zulm, İşkence, Hapis ve Ölümle Sonuçlanmayan Suiistimalleri

Ehl-i örf taifesinin reaya ile olan ilişkilerine bakıldığında, bu grubun reaya üzerindeki nüfuzunu genişleterek reayadan daha fazla vergi toplamak istediği anlaşılmaktadır (İpşirli 1994a: 520). Bu arzusuna bağlı olarak ise görevini kötüye kullanıp reaya karşı suiistimallerde bulunmuştu. Kütahya ve çevresinde XVII. yüzyıl boyunca incelenen belgelerde ehl-i örf taifesinin de yaptığı birçok suiistimale rastlamak mümkündür. Genellikle ehl-i örf taifesinin (subaşı, mütesellim gibi) üyelerinin işlediği suçları iki başlık altında incelemek mümkündür. Bu suçlar içerisinde birinci grubu halktan sadece haksız para ve mal almak gibi suiistimler oluştururken, ikinci grubu ise yine aynı amaç için olsa bile daha ileri giderek ölüme varan suçlar oluşturmaktadır. Buradan hareketle ilk başlık için aktarılacak birinci belge, 1089 Zilhicce'sinde (Şubat 1679) Seyyid Ahmet'in şikâyeti üzerine kayda geçmişti. Buna göre Seyyid Ahmet'in Pazarcık kazasındaki çiftliğinde bulunan koyunlarına sebepsiz yere Kütahya müteselliminin adamları tarafından el konulmak istenmiş, ayrıca Mehmet'ten para alınmıştı. Mütesellim ve adamlarının bu haksız davranışına karşılık davanın mahallinde görülmesi ve Mehmet'in zorla alınan mallarının iadesi Kütahya mollasından istenmişti (MD. 96: 168, h. 854). Ehl-i örf taifesine mensup birden fazla grubun birlikte yaptığı suiistimler de mevcuttu. Öyle ki 1070 senesi Şevval'inde (Haziran 1660) kayda geçen hüküm buna örnektir. Kütahya kazasına bağlı Güre ahalisinin şikâyeti, tekâlif-i şakka vergisini toplamakla görevli mirimiran ve beylerbeyi voyvadalarının, sancakbeyi subaşılarının ve diğer ehl-i örf taifesinin birleşerek halktan kanuna aykırı "konak ve göçek" ve "kaftân baha" adıyla vergi toplamaları üzerineydi. Bu şikâyet üzerine Kütahya mollasına yazılan hükümde reayadan alınan haksız paranın iadesi istenmiş ve davanın şer' ile görülmesi emredilmiştir (MD. 93: 64, h. 308).

Bir diğer belgede, Kütahya'ya bağlı Karacasu ve Yenişehir kazalarının halkı (yine) Kütahya mütesellimi ve adamlarını suçlamaktadır. Belgeye aktarıldığı tarih itibarıyla 1075 senesi Zilhicce'sinde (Haziran 1665) kayda geçmiş olayda bu kişiler halktan zorla para almışlardır. Olayın soruşturulması için divan-ı hümayundan yazılan emirde, dava yöneticisi olan Kütahya mollasından davanın şer'le görülmesi ve sonucun bildirilmesi emredilmiştir MD. 95: 80, h. 544\546). Bir başka belgede ise Kütahya'nın Şeyhlü kazasına tabi Ömeroğlu karyesinden (vergi memurları) avarız ve sair tekalif adıyla halktan fazla para talep etmişlerdir. Bu davanın yürütücüleri olan Şeyhlü kadısı ve Kütahya müteselliminden verginin tarh edildiği miktarda

toplanması istenmiştir (MD. 96: 123, h. 614). Kütahya'nın Virancık kazasında H. 1101 (M. 1690) senesinde vuku bulan bir diğer olayda ise bu kez Subaşı Ebubekir rol almıştır. Virancık nahiyesinin zeamet karyeleri reayasının Kütahya mollasına başvurması ve molların da merkeze durumu iletmesi sonucu belge kayda geçmiştir. Bu olaylarda da Ebubekir subaşı 30-40 adamıyla birlikte Virancık'a bağlı zeamet karyelerini teker teker gezmiş kanuna aykırı olarak ve reayanın durumuna bakmadan mallarını almıştır.¹⁴ Davayı yürütmekle görevli Kütahya mollası ve Anadolu beylerbeyinden, davanın "şer'le" görülmesi ve durumun bildirilmesi istenmiştir.

Kayıtlardan öyle anlaşılıyor ki ehl-i örf sadece kazalarda ya da köylerde ekip biçmekle hayatını sürdüren reayanın mal ve paralarını almamıştır. Yaylaklarda ve vakıf arazisinde bulunan reayadan da fırsat buldukça kanunsuz mal ve para almıştır. Öyle ki, 1075 senesi Zilkade ayının ilk günlerinde (Mayıs 1665) Hacı Arslan, Safer ve Şaban adlı kişilerin şikâyeti sonucu ortaya çıkan olay buna örnektir. İnegöl yaylaklarında gerçekleşen olayda, burada yaşayan halktan (ki muhtemelen konargöçer reayaydı) mirimiranın adamları "bağ akçesi" adıyla kanunsuz para istemişlerdir. Kütahya ve İnegöl kadısına havale edilen davada paranın alınmaması ve görevlilerin yaylak sakinlerine müdahalesinin engellenmesi istenmiştir (MD. 95: 66, h. 433). Ehl-i örf taifesinin bir diğer haksız vergi talebi ise Gazi Sultan Murat Han Evkafı reayasına yapılmıştır. 1089 Rebiyülahir (Haziran 1678) ayında kayda geçen olayda, Kütahya sancağında "bedel-i avarız" ve "bedel-i mütekaidin" vergisini toplamakla görevli memur, vakıf karyesi reayasından fazla vergi talep etmiştir. Bunun üzerine davaya atanan Şeyhlü ve Kütahya kadısından vergiyle ilgi tutulan defterdeki kayıtlara göre verginin alınması istenmiştir (MD. 96: 48, h. 250).¹⁵

Birinci başlık altında toplanan ehl-i örfün reayaya karşı işlediği haksız yere para ve mal almak gibi küçük denilebilecek bu suçlarda ehl-i şer'in, özellikle kadıların işlediği suçlarda olduğu gibi, merkez genellikle ehl-i şer'den bir ya da iki kişi görevlendirmiştir. Davanın yürütülmesinde yine yerinde görülme usulü izlenmiş ve mağdur duruma düşen reayanın zararlarının tarafisi dava yürütücülerinden hemen istenmişti. Bununla beraber defterlerdeki merkezden taşraya gönderilmek üzere kaydedilen emirlerde, cezalarla ilgili yine net bir bilgi yer almamaktadır. Bunun nedeni büyük ihtimalle davaların küçük denilebilecek suiistimallerden oluşmasıdır. Nitekim başta vergi memurlarının ya da kadıların toplamakla yükümlü olduğu vergide, tarh edilen miktarın üzerinde topladıkları iddialarına karşı dava yürütücülerine verilen emir, verginin tarh miktarına göre toplanmasının sağlanması ve fazla toplanan verginin iadesi şeklindeydi. Şimdi yine ehl-i

örf taifesi tarafından aynı amaçla işlenen fakat reayanın daha ağır muamelelere maruz kaldığı suçlara bakılabilir.

Ehl-i Örfün Zulm, İşkence, Hapis ve Ölümle Sonuçlanan Suiistimleri

Ehl-i örfün mal ve para edinmek amacıyla işlediği ilk başlık altında incelenen suiistimallerde reayanın can güvenliğine bir taarruz olmadığı görülmektedir. Bununla beraber bu başlık altında incelenen belgelerde ehl-i örf taifesinin, yine maddi kazanç sağlamak amacıyla, ancak bu kez reayanın can güvenliğine kastederek gerçekleştirdiği suiistimler ve bu suçlara mukabil merkezin tepkisi ve müdahalesi üzerinde durulacaktır. Buradan hareketle ele alınan ilk hüküm yapılan kötü muamele neticesinde reayanın toprağını terk etmesiyle ilgilidir. Bu hüküm, Kütahya'nın Çavdarhisar mevkiinde, "hisar-ı çavdar" halkının arzı üzerine kayda geçmiştir. Buna göre belgede, Kütahya mütesellimi ve Germiyan mütevellisi Selim, faili meçhul bir ölüme sebep göstererek Çavdarhisar halkından "öşr-i diyet" ve "ücret-i kadem" adıyla para almışlardır. Adı geçenler bununla da kalmayarak reaya halkına baskıyı sürdürmüşler ve reayanın topraklarını terk etme kararı almasına neden olmuşlardır (MD. 85: 112, h. 261). Bunun üzerine görülen davada merkez yapılan zulmün derhal engellenmesini istemiştir. Ayrıca merkezden gönderilen emirde "öşr-i diyet" adıyla toplanan verginin yasaklandığını ve bu gerekçeyle toplanmış paranın iadesi emredilmiştir (aynı belge). Burada dikkati çeken nokta ehl-i örf taifesinin yaptığı zulüm sonucu reayanın topraklarını terk etme kararı almasıdır. Bu durumun belgeye yansması, merkeze gönderilen bu arzın daha etkili olması adına yapılmış olabilir. Öyle ki buna benzer bir başka olay devre çıkma başlığı altında aktarmıştı. Daha önce söylediği gibi reayanın bu tür suiistimallere karşı yapabildiği en önemli hareket toprağını terk etme ya da terk etmekle tehdittir. Reayanın kötü muamele sonucu topraklarını terk ettiği bir başka olay ise Gölpazarı kazasında meydana gelmiştir. Kütahya mollasına ve Gölpazarı naibine gönderilen hükümden anlaşıldığına göre, Kütahya mütesellimi reayadan "ferman akçası", "konak akçası" ve "kisve" adı altında kanunsuz vergi almıştır. Bu durumun engellenmesine dair emr-i şerif gönderilmesine rağmen mütesellim "zulm ve teaddi" ile vergi almaya devam etmiş ve reayanın toprağını terk etmesine sebep olmuştur (MD. 96: 154. h. 781).

Reaya toprağını terk etmekten başka ehl-i örfün suiistimali neticesinde başka muamelelere de maruz kalmıştı. Bunlardan biri ehl-i örfün, reayadan para alabilmek için, reayayı hapsedmesidir. Öyle ki 1075 Zilhicce'sinde (Temmuz 1665) kayda geçen olay buna örnektir. İnegöl kazasında "na'ibü's-şer" olan Mahmud'un arzında İnegöl'e bağlı Kurşunlu köyüne

Kütahya mütesellimi ve adamlarının gelip bir kısım köy halkını götürüp hapsediği görülmektedir. Buna mukabil Kütahya mollasına yazılan hükümde bu şahısların serbest bırakılması ve davanın yerinde görülmesi istenmiştir (MD. 95: 66, h. 429). Bir başka hükümde Kütahya'nın Gümüş nahiyesinde Molla Fenari vakıf karyesinden Yakup ve Mehmet adlı kişiler, yine Kütahya mütesellimi tarafından hapsedilmiştir. Hapsin nedeni olarak ise, şahısların vergi vermediği öne sürülmüş ve bu kişileri bırakmak için 300 kuruş cerime istenmiştir. Davanın çözümü için 1089 yılı Şaban ayında (Ekim 1678) yazılan hükümde davanın yerinde görülmesi istenmiştir (MD. 96: 130, h. 657).

Ehl-i örf taifesi reayayı hapsedmek dışında, işkence ve hatta ölüme varan kötü muamelelerde de bulunabilmektedir. Öyle ki Kütahya müteselliminin 12 adamı Pazarcık kazasına bağlı Karabağ köyüne gelmiş ve 50 kadar köylüyü Bozüyük kasabasına sürmüştür. Sürdüğü bu 50 kişiden bazısını kollarından bazısını ayağından baş aşağı asarak çeşitli işkenceler yapmıştır. Buna neden olarak ise köylülerin bir kişiyi öldürüp atını ve parasını almasını sebep göstermiştir. Aynı mütesellim yine Pazarcık kazasına tabi Özü köyünden bir kişinin 60 kuruşunu almış ve köy halkından bazı kişilere benzer işkencelerde bulunmuştur. Kütahya kadısına ve mütesellimine havale edilen davada mütesellimin aldığı paranın iadesi ve suiistimallerine son vermesi istenmiştir (MD. 96: 100, h. 503. Tarih: Cemaziyülahır Sene 1089).

Bir başka hükümde, yine Kütahya müteselliminin adamları bu kez kendi görev bölgelerin dışında kalan Hisarcık köyüne taarruzda bulunmuşlardır. Kocaeli sancağının İznik kazasına bağlı olan ve padişah hası olan karyenin iki ahalisinden 10 kuruş paraları mütesellimin adamları tarafından alınmıştır. Bununla da kalmayıp aynı köyden dört kişiyi -belki de para vermeyi reddettiklerinden- Kütahya tarafına götürüp öldürmüşlerdir. Ehl-i örf taifesi üyeleri tarafından yapılan ve hiçbir geçerli sebebe dayanmayan bu olayın takibi ve çözümlenmesi Kütahya mollasına havale edilmiştir (MD. 96: 171, h. 869).

Bir başka olay, 1103 senesinin Zilkade (Ağustos 1692) ayında Anadolu eyaletinde avarız ve nuzül vergileri toplamakla görevli Seyyid Ahmet'in adamları tarafından yapılmıştır. Seyyid Ahmet'in adamlarından bazıları vergi toplamakla görevlendirildikleri yerlerdeki halkın mallarını gasb ve hatta halkı katletmişlerdir. Savaşın da cereyan ettiği bir zamanda çok geniş coğrafyada meydana gelen bu vakanın takibi ve halledilmesi Aydın, Saruhan, Teke, Sığla, Hamit ve Kütahya kadılarına ve Seyyid Ahmet'e havale edilmiştir (MD. 104: 64, h. 276).

Bir diğerk hükümden anlaşıldığına göre vakıf topraklarında yaşayan halka “tumar sahibi” tarafından bir saldırı yapılmıştır. Valide Sultan’ın kethüdası İzzet’in şikâyeti üzerine kaleme alınan hükümdede; zuamadan Kahraman Ömer isimli kişi, Sultanhisarı evkafı köylerinden Çulhalar isimli köy halkına taarruzda bulunmuştur. Kahraman Ömer’in taarruz sebebi, Çulhalar köyünde kendi zeamet karyelerinden olan “Keçilü nam karyemden reayam vardır” iddiasıdır. Kahraman Ömer bu iddiayla Çulhalar köyünde reayanın evlerini basıp yağma etmiştir. Bunun üzerine davanın görülmesi için Kütahya ve Gökçedağ kadıları ve Kütahya mütesellimi görevlendirilmiştir. Merkezden yazılan emirde, dava yürütücülerinden öncelikle yağmalanan malların iadesi ve davanın “şer” ile görülmesi emredilmiştir (MD. 96: 193, h. 1062).

Cezalandırma noktasında bunlardan farklı bir hüküm Kütahya’nın Geyve halkının arzı üzerine yazılmıştır. Davayı yürütmek için Kütahya mollası ve mütesellimine gönderilen hükümdede, Geyve kazasında bulunan subaşı ve mutasarrıfın halka eziyet ettiği ve halktan haksız vergi aldığı görülmektedir. Diğerk hükümlerden farklı olarak bu hükümdede dava yürütücülerinden halka eziyet eden görevlilerin merkeze sevk edilmesi istenmiştir (MD. 95: 79, h. 532).

Ehl-i örf taifesinin görevini kötüye kullanarak, bir sebebe istinaden ya da sebepsiz yere reayaya haps, yağma, işkence, ve hatta reayanın ölümüne sebep olan suçlar bu başlık altında incelenmiştir. Merkezden gönderilen hükümlerden de anlaşıldığı üzere davalar genellikle mahallinde, yine taşrada görevli başka taşra görevlileri tarafından yürütülmüştür. İlgili başlık altında incelenen ehl-i örfün işlediği bu suçlar neticesinde taşraya sevk edilen davaların yürütülme sürecinde temel istekler belirtilmesine karşın, ceza ile ilgili ipuçları yoktur.

c) Yöneticilerin Eşkuya ile İşbirliği Yaparak Yaptıkları Suiistimler

Kütahya havalindeki taşra yöneticilerinin bu suiistimallerinin yanında - belki de görevi suiistimalde en tehlikelisi- eşkuya ile işbirliği içerisinde yaptıklarıdır. Öyle ki Kütahya merkezinde oturan halkın, Kütahya’da naiblik yapan Mevlana Kasım’ı şikâyet etmeleri bu sebeptendi. Naib Kasım bir takım eşkuya ile işbirliği yaparak şehir halkından “cerime” adı altında bir vergi toplamaktaydı. Bu vergiyi vermeyen -ya da vermek istemeyen- reayayı ise hapsedmekte ve çeşitli tecavüzlerde bulunmaktaydı. Merkezden yazılan hükümdede Anadolu beylerbeyinden bu olayların son buldurulması ve başta naib olmak üzere suçu işleyenlerin İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir (MD. 78: 655, h. 1799). Bu olayın gerçekleştiği zamana dikkat edildiğinde Anadolu’da Celali Fetretinin vuku’ bulduğunu ve batıda Avusturya

ile savaşın devam etmekte olduğu görülmektedir. Özellikle Anadolu'da eşkıya olaylarının son derece fazla olduğu bir dönem olması nedeniyle bir taşra görevlisinin eşkıya ile işbirliği yapması normal görünebilir. Ama burada dikkati çeken durum, bu olayın, davanın yürütülmesi ya da yerinde çözümlenmesi için, ehl-i şer' den bir görevlinin görevlendirilmemiş olmasıdır. Bunun yerine ehl-i örf ten taşradaki en yüksek rütbeli görevli olan beylerbeyi görevlendirilmiş ve davanın görülmesi adına suçluların İstanbul'a nakli istenmiştir. Benzer bir karar 1075 Şevval'inde (Mayıs 1665) kayda geçmiş başka bir hükümde görülmektedir. Kütahya'nın Güre kazası ahalisinin şikâyeti Yusuf bölükbaşı adlı görevlidir. Yusuf bölükbaşı eşkıyadan bir takım adamları da yanına alarak reayadan durumlarına göre 7 ya da 8'er akça toplamıştır. Bununla da kalmayarak "sürücü hizmeti", "konakçı" ve "mübaşir hizmeti" adı altında para talep etmiştir. Kütahya mollasına ve mütesellimine havale olunan davada Yusuf'un acilen yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (MD. 95, s. 61, h. 394). Öyle anlaşılıyor ki, devlet kendi atadığı bir görevlinin böylesine bir suçu işlemesinden son derece rahatsız olmuştur. Halkın canına, malına yönelik işlenen suçların eşkıya ile işbirliği yapılarak yürütülmesi belki de devletin en hızlı ve en sert tepki verdiği suçlardı.

Sonuç

Osmanlı taşra sisteminde taşra yöneticileri-reaya münasebetleri hassas bir denge üzerine kurulmuştu. Merkezi yönetim bu dengenin kurucusu, koruyucusu ve yürütücüsü idi. Merkezi yönetimin taşrada kurduğu bu idare sisteminden beklentisi taşra yöneticilerini yine merkez tarafından verilen otorite ile yürütmeyi sağlaması, reyanın ise üretimi gerçekleştirip üzerine düşen vergiyi vermesiydi. Fakat çeşitli nedenlerden dolayı bu sistemi koruyan ve kontrol eden merkezi otoritenin zayıflaması Osmanlı'nın taşrada kurduğu sistemde yönetici- yöneten ilişkisinin reaya aleyhine bozulmasına yol açmıştı. Taşrada görevli ehl-i örf ve ehl-i şer' gibi kimi yöneticiler, zaman zaman görevlerini kötüye kullanarak reayadan fazla vergi toplamaya çalışmışlardır. Merkezi yönetim ise bunu engellemek için çeşitli tedbirler almış ve tespit edilen suiistimallerde reayadan alınan para ve malların - taşradaki mahkemelere sevki yapılarak hukuki çerçevede- iadesine ve benzer suiistimallerin önüne geçmeye çalışmıştır.

Bu çalışmaya konu olan dönem ve belgelerden öyle anlaşılıyor ki, merkezi yönetimin aldığı kararlar, tespit edilen suiistimalin her hangi bir kayırmaya mahal vermeden, reyanın haklarının korunarak, olayın/davanın çözümlenmesi ve taşrada kurulmuş olan yönetim mekanizmasının yeniden işler hale getirilmesine yöneliktir. Bu durum en bariz şekilde, davaların takibini

yapan, dava yürütücülerinin atandığı kısımda görülmektedir. Öncelikle kim tarafından suç işlenmiş olursa olsun, davanın yürütülmesinde mutlaka ehl-i şer' den bir kişi -genellikle kadı- görevlendirilmişti. Bunun yanında suçun niteliği, büyüklüğü, işleyen kişilerin sayısına göre ehl-i şer' in yanında davaya yardımcı olacak ve dava sürecindeki suiistimali önleyecek genellikle ehl-i örften diğer görevli -ya da görevliler- tayin edilirdi. Özellikle önemli davalarda hem ehl-i şer' den hem de ehl-i örfden kişi ya da kişilerin görevlendirilmesi merkezi yönetiminin taşra idaresi içinde yaptığı fiili en önemli girişimlerdendir. Merkezin uyguladığı bu ikili yönetim -aynı zamanda kontrol sistemi- modelinin işlediği yine incelenen belgelerin bazılarında görülmektedir. Öyle ki, devre çıkma ile ilgili suçların çoğunda suçun merkeze iletilmesi kadılar vasıtasıyla olmuştur. Nitekim kadı tarafından iletilen bu suçların hepsi ehl-i örf taifesi tarafından işlenmiştir.

Kayıtlarda taşra yöneticilerinin reayaya karşı işlediği suçlar, kimi zaman ayrıntılarıyla net bir şekilde ortaya konmasına karşın, uygulanacak ceza her hükümde aynı netlikte zikredilmemiştir. Bunun nedeni, daha yargı süreci yeni başladığından suç isnat edilen görevlilerin henüz zanlı pozisyonunda olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber -merkezden gönderilen emirlerde- davanın süreciyle ilgili verilmiş talimatlar arasında -eğer görevli suçlu bulunacak olursa- ceza ya da yapılacak muameleyle ilgili ipuçları da verilmiştir. Mesela, devre çıkma suçunda taşra yöneticisinin suçu kesinleşirse, işlediği suçun büyüklüğüne ve coğrafyanın genişliğine göre öncelikle ihtar edilmesi, sonra İstanbul'a nakli yahut doğrudan İstanbul'a nakli istenmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'da yapılacak yargılamada verilecek ceza idamdı. Buna karşın özellikle vergi tahsili sırasında vuku bulmuş vakalarda, dava yürütücülerinden istenen, varsa reayanın zararının tazmini ve verginin tarh edildiği ölçüde toplattırılması olmuş, vergiyi toplamakla yükümlü olan görevliye ise bir uyarı ya da cezadan bahsedilmemiştir. İncelenen hükümlerden yola çıkarak şunlar söylenebilir: her ne kadar bu davaların yürütülmesi işi başta taşradaki mahkemelere havale edilmişse de, mahkeme sürecinde sadece suçun, suçlunun tespiti, suçun işlenmesinin engellenmesi ve zararın tazmini gerçekleştirilebiliyordu. Suçu işleyen ehl-i örf ya da ehl-i şer' den görevliye ceza verilemiyordu. Hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla, özellikle görevlinin suçu işlediği kesinlik kazanırsa cezalandırılmak üzere İstanbul'a sevki isteniyor, ehl-i şer' in yönettiği taşra mahkemelerinin eyaletlerdeki devlet görevlilerine uygulanacak cezaları icra edemediği ortaya çıkıyor.

Yöneten-yönetilen ilişkisi çerçevesinde merkezi hükümetin reaya yönündeki genel tavrı, reayanın talebi doğrultusunda, mağdur durumda olan

reayanın zararlarının karşılanması ve suiistimallerin son buldurulması çabasıydı. Reayanın bu ilişki içerisinde yapabildiği iki şey vardı. Birincisi şikâyetini/durumunu aracı vasıtasıyla ya da bizzat merkeze ulaştırmak ve durumun düzeltilmesini beklemektir. Eğer bu gerçekleşmezse ve şikâyet katlanılamayacak seviyeye ulaşırsa ikinci ve son çare olarak toprağını terk ederek uzaklaşmaktır.

Aslına bakılacak olursa böylesine bir çalışmada Osmanlı taşra yöneticilerinin halk ile olan ilişkilerinin “iyi” olmadığı gibi bir sonuç çıkarılabilir. Ne var ki bu çıkarım tam anlamıyla doğruyu yansıtmaz. Zira bu çalışmanın ana malzemesini oluşturan mühimme defterleri, halkın şikâyetlerini yansıtan kaynaklardır ve bu kaynaktaki kayıtlar bazı olumsuzluklar üzerine tutulmuştur. Bu kayıtlardan yola çıkılarak -kaba bir mantıktan hareketle- Osmanlı taşrasında yöneten-yönetilen ilişkisinin tamamen olumsuzlanması (ya da suiistimler üzerine kurulu olduğunun düşünülmesi) doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zaten verilen örneklerde de merkezi idarenin yapılan/işlenen cürümün niteliğine göre ve genelde reaya lehine hüküm verildiği görülmektedir. Bunun yanında taşradaki her hangi bir reayanın arzını (şikâyetini) devletin merkezine ulaştırabildiği, dolayısıyla merkezi hükümetle halk arasında iletişim kanallarının açık olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mühimme defterleri temel alınarak (yaklaşık 100 yıllık bir sürece yayılmış 37 defterin taranmasıyla) tespit edilen hükümlerin incelendiği bu çalışmada, Kütahya ve çevresine ait taşra yöneticileri kaynaklı şikâyet sayısı (yapılan taramalarda sadece 50 hüküm tespit edilmiştir) çok fazla değildir. Öyle ki bu durum, İstanbul’a yakın olan bir eyaletten merkeze bu kadar az olayın yansması, taşrada kurulmuş idare sisteminin- en azından merkeze yakın yerlerde- iyi işletildiği şeklinde yorumlanabilir.

Görüldüğü üzere, taşradaki yöneten-yönetilen ilişkisi belirlenmiş bir takım hukuki kaideler üzerine kurulmuş ve bu kaideler üzerine yürütülmesi amaçlanmıştır. Ne var ki bu çemberin dışına çıkıldığı zamanlarda merkezi yönetim müdahale ederek, başta ehl-i şer’in idare ettiği yerel mahkemeler ve ehl-i örften görevliler vasıtasıyla, hukuki kurallar yeniden ihdas etmeye çalışmıştır.

Açıklamalar

1. Tahrir defterlerinde “kânûn-ı hümayûn”, “kavânin-i örfiyye-yi Osmaniye” veya “kazâyâyı örfiye” gibi başlıklarla kaydedilmiş bulunan kanunnâmeler, devlet bürolarına vaz’ edilmiş resmî metinler ve hakiki kanunlar olup, imparatorluğun bütününde geçerli olan genel kanunlardan farklı olarak, her bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı ile sahip olduğu örf ve âdetlere göre tespit edilmiş, ait olduğu birime özel birtakım kanunları içeren kanunnâmelerdir (Barkan 1943: LIX).
2. Öyle ki Beylerbeyi divanları ve kadı mahkemeleri bu kanunlara uygun karar vermek zorundaydılar (İnalçık 2001: 334).
3. *Adaletname*, devlet otoritesini temsil eden görevlilerin halka karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyanname şeklindeki padişah hükmüdür. Adaletnamelerin ilanına sebep olan söz konusu görevi (devlet otoritesini) kötüye kullanmanın başında, halktan alınan fazla vergi veya haksız para ve mal talebi gelmektedir. Öyle ki Adaletnameler, özellikle bu suiistimallerin arttığı ve yaygınlaştığı dönemlerde padişah tarafından haksızlıkların yasaklandığını bildiren beyannameler şeklinde taşra görevlilerine ve reayaya gönderilmişti. (Adaletnameler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İnalçık 1965: 49-160.)
4. Kütahya şer’iyye sicilleri 18. yüzyıldan başlamaktadır. Bunun yanında, Mühimme defterleri gibi, aynı tip belgeleri ihtiva eden şikâyet defterleri ise bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren tutulmuştur.
5. Uriel Heyd, bu cezalar ek olarak, sultanın fermanını ya da kadıların belgelerini taklit eden kişilerin bir elinin kesileceği gibi cezaları da belirtmiştir. Ayrıca Heyd, Osmanlı ceza hukukuna ait yorumlarında, verilen cezaların şer’i hukuktan çok hükümdarın yetkisiyle şekillenen örfi hukuka dayanan cezalar olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda verilen cezaların çoğu, devletin yararına olacak biçimde (ki bu cezaların bir çoğunun şer’i hukuktaki karşılığı para cezası olmamasına karşın) para cezası şeklinde belirlenmişti. Buna ilaveten “kürek” cezası da yine devletin donanmada ihtiyacı olan insan gücünü karşılamak adına çoğu suçta şer’i ve örfi hukuka aykırı olarak uygulanmış bir diğer cezaydı (Heyd 1983: 644-645,651).
6. Devre çıkmanın yasak olduğuna dair, farklı tarihte kayda geçmiş bir başka hüküm için bk. MD. 96, s.190, h. 973.
7. “sen ki kâdisın bu bâbda kimesneye bir vechile himâyet ve mu’avenet itmeyüb, ashâb-ı hukûkın şer’ ile müteveccih olan hakların ba’de’s- sübût bî- kusûr alıvirdükten” (MD. 84: 27, h. 49).
8. “Bilmiş olasın ve sen ki husûs-ı mezbûra mübâşirsın başın sana gerek ise bu bâbda gereği gibi takayyüd idüp, ahâli-yi vilâyetin şer’ ile müteveccih olan hakların alıvirmekte dakika fevt itmeyesin.” (MD. 84: 27, h. 49).
9. Osmanlı Devleti’nde halkın şikâyet hakkı, Orta-Doğu devlet ve hükümet sisteminin temel prensibi olan, adalet kavramına dayanmaktadır. Bu prensip gereği halk şikâyetini doğrudan doğruya merkezdeki en yetkili organa, divan-ı hümayuna sunabilmişti. Osmanlı toplumunda Müslüman, zimmi tüm reayanın ve hatta ehl-i şer ve ehl-i örfün oluşturduğu yönetenlerin şikâyetlerini iletmek adına “arz” sunma hakkı vardı. Nitekim halk

şikâyetlerini “arz-ı hâl”, “arz-ı mahzar” adı altında dilekçelerle merkeze ilemişlerdi. Bu doğrultuda bütün bir kaza halkı şikâyetini (arz-ı hâlini) kadı vasıtasıyla sunabildiği gibi, halktan bir kişi bireysel olarak doğrudan divan-ı hümayuna (ya da kadı aracılığıyla da) başvurusunu yapabilişti (İnalçık 2000a: 49-50).

10. Taşradaki reyanın toprağını terk etmesi, vergi yükünü kaldıramaz hâle geldiği veya yaşamını idame ettiremeyecek yoğunlukta zulüm ya da baskıya maruz kaldığı durumlarda kullandığı bir yöntemdi. Nitekim reyanın bu yöneme olağanüstü durumlarda başvurduğu görülmekteydi. Öyle ki III. Murat döneminde 1579 senesinde vuku bulmuş Safevi seferi sırasında Anadolu’da büyük askeri yollar üzerinde yer alan bir kısım köylerin halkı maruz kaldıkları “teaddi” sonucu topraklarını terk etmişlerdi (Göçer 1964: 145, ayrıca bk. (İnalçık 2000b: 138).
11. “Mûmâ-ileyh devre çıkarsa cümlemüz celâ-yı vatan iderüz” deyü re’âyâ kavlı ü karar eyledüklerin bildirüb” MD. 82, s. 125, h.216. Reyanın toprağını terk etme tehdidi bir başka hükümde “men’ u def olmaz ise cümlemüz firâr ve terk-i dâr u diyâr itmek mukarrerdür.” şeklinde ifade edilmiştir (MD. 85, s.243. h. 594).
12. “Vusûl buldukda, emrüm üzere bu husûsa onat vechile mukayyed olub mütesellim-i mezbûri devrden men’ idüb min- ba’d il üzerine çıkartmayub re’âyâ vü berâyânun müft ü meccânen bir habbelerin aldurmayub ve bir ferdi rencide vü remide itdürmeyesin. Memnû’ olmaz ise yazub arzleyeyisin.” (MD 85, s. 241, hk. 591).
13. “Memnû’ olmazlar ise her kim olur ise olsun yazub arz eyleyesin ki emr-i şerîfime itâ’at itmeyüb fukarâyı rencide idenlerün haklarından gelinmek bâbında sonradan ne vechile emr-i şerîfim sâdir olur ise mücebi ile amel oluna.”(MD. 82, s. 153, h. 315). Benzer ifadeler MD. 81: 250, h. 566, MD. 85: 243. h. 594, MD. 96: 190, h. 973 nolu hükümlerde de yer almaktadır.)
14. “Virancık nâhiyesinde zü’amâdan Mustafa nâm zü’amânın ze’âmet karyeleri re’âyâsı meclis-i şer’e varub mezbûrları üzerlerine olası lâzım gelen itibâr-ı şer’iyye vesâir hukûk ve rüsûmları şer’ ve kânûn ve defter mücebince virüb kusûrları yoğ iken bin yüz bir senesinde karyeleri subaşısı Ebubekir nâm kimesne otuz kırk atlu ile karye üzere çıkub hilâf-ı şer’-i şeffime ve divân-ı hümayûnuma ve vezîr-i selâtin nâmına külli akçaları aldugundan (...), muhtâc dimeğin ve koyun ve kuzuyu ve bal ve yağ ve sâ’ir makûleleri almağla (MD. 101: 26, h. 85).
15. Bu olayın tersi bir vaka ise Kütahya kazasında vuku bulmuştu. Kütahya’nın Gediz kazasının Gürleyik reayasının 150 kuruşu ve bir miktar malları, bu kez vakıf görevlisi Osman tarafından “siz çiftlik reayasısınız” diye alınmıştı. Aslında tımar toprağı olan karyeden alınan paranın iadesi ve davanın görülmesi Kütahya ve Gediz kadısından istenmişti (MD. 96: 25, h. 135).

Kaynaklar

- Akman, Mehmet (2004). *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*. İstanbul: Eren Yay.
- Barkan, Ömer Lütfi (1943). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Emecen, Feridun (1994). “Devre Çıkma”. *DİA*. C. IX. İstanbul: İSAM Yay. 250-251.
- Erim, Neşe. “Osmanlı İmparatorluğunda Kalabendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”. *Osmanlı Araştırmaları IV*: 79-88.
- Faroqhi, Suraiya (2003). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. Çev. Gül Çağalı Güven ve Özgür TÜresay. İstanbul: YKY.
- Heyd, Uriel(1983) “Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat”. Çev. Selâhaddin Eroğlu. *AÜİFD XXVI*: 633-652.
- Göçer, Lütfi (1964). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- İnalcık, Halil (2000a). *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*. İstanbul: Eren Yay.
- _____, (2000b). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (I) 1300-1600*. Çev. Halil Berktray. İstanbul: Eren Yay.
- _____, (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: YKY Yay.
- _____, (1965). “Adâletnâmeler”. *Belgeler II (3-4)*: 49-160.
- İnalcık, Halil (2001)“Kanunnâme”. *DİA*. C. XXIV. İstanbul: İSAM Yay. 332-336.
- İpşirli, Mehmet (1994a). “Ehl-i Örf”. *DİA*. C. X. İstanbul: İSAM Yay. 518-520.
- _____, (2000b). “İlmiye”. *DİA*. C. XXII. İstanbul: İSAM Yay. 140-144.
- _____, (2001c).“Kalemiye”. *DİA*. XXIV. İstanbul: İSAM Yay. 247-248.
- Mumcu, Ahmet (1985). *Tarih içindeki Genel Gelişimiyle Osmanlı Devletinde Rüşvet*. İstanbul: İnkılap Yay.

The Relations Between the Governing and the Governed in the Province of Kütahya and Environs in the 17th Century

Süleyman Polat*

Abstract

The Ottoman provincial administration consisted of two separate administrators from ehl-i örf and ehl-i şer appointed by the central government. Through this dual administration system, the Ottoman central bureaucracy aimed to establish a strong authority and to protect the people from mistreatment by local authorities.

The legal orders that were sent from the center to the local authorities were in accordance with this aim. In theory, the policy of the central government created a system in favour of the people and central authority. In practice, however, the local authorities occasionally acted against the system. This study aims to identify the events in which the local authorities acted contrary to the law in the Kütahya Province, which was a crucial part of the 17th century Ottoman Administration System. The study focuses particularly on the reaction of the central government to the provincial authorities who acted contrary to the law and on the relationship between the central government, provincial authorities and the people of the Kütahya Province. In this context, the Mühimme registries were used as primary sources in addition to a number of secondary sources.

Keywords

Ottoman Provinces System, Provinces Governor, Ottoman Public, Kütahya, 17th Century

* Dr., Dumlupınar University, Faculty of Science and Letters, Department of History - Kütahya / Turkey
suleymanpolat@gazi.edu.tr

XVII .

Аннотация

:

- ,

: -
.

,

,

,

,

XVII .

,

().

-

Ключевые Слова

, , ,17

* /
suleymanpolat@hotmail.com